

Emilia Mądrecka

Odszkodowanie za niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie

1. Konstytucyjne i konwencyjne prawo do odszkodowania za bezprawne pozbawienie wolności

Jednym z postępowań po uprawomocnieniu się orzeczenia, uregulowanym w dziale XII k.p.k., jest postępowanie w zakresie odszkodowania za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie. Na mocy art. 552 § 4 k.p.k. odszkodowanie i zadośćuczynienie przysługuje w przypadku niewątpliwie niesłusznego tymczasowego aresztowania. Wymieniona instytucja stanowi formę realizacji prawa do obrony tymczasowo aresztowanego (niewątpliwie niesłusznie tymczasowo aresztowanego), wypełniając tym samym gwarancyjne funkcje wymiaru sprawiedliwości. Prawo bowiem powinno przewidywać system rekompensowania szkody i krzywdy powstałej na skutek niesłusznego pozbawienia wolności.

Punktem wyjścia do omówienia zagadnienia są normy prawa międzynarodowego. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych⁵⁰⁸ w art. 9 ust. 5 stanowi, że każdy, kto został bezprawnie aresztowany lub zatrzymany, ma prawo do odszkodowania, do którego może dochodzić w drodze sądowej. Podobne zapisy znaleźć można także w art. 5 ust. 5 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności⁵⁰⁹, który stwierdza, że każdy, kto został pokrzywdzony przez niezgodne z treścią tego artykułu zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo do odszkodowania. Umocowanie tej zasady znaleźć można w art. 41 ust. 5 Konstytucji RP, który stanowi, że każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania⁵¹⁰.

Zasadne jest stwierdzenie, że powołane akty prawa międzynarodowego stanowią część krajowego porządku prawnego, gdyż na podstawie art. 91 ust. 1 Konstytucji RP: „Ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej

⁵⁰⁸ Otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., nr 38, poz. 167).

⁵⁰⁹ Konwencja z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284 z późn. zm.).

⁵¹⁰ Dz.U. nr 78, poz. 48.

Polskiej, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba, że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy”. Jak stanowi art. 87, ratyfikowane umowy międzynarodowe stanowią źródła prawa powszechnie obowiązującego. Normy prawa międzynarodowego, ze szczególnym uwzględnieniem roli Konwencji Europejskiej, wyznaczają jedynie minimalny standard w zakresie ochrony praw i wolności człowieka. Państwa dysponują pełną autonomią działania w zakresie doboru środków i metod zapewnienia ochrony oraz gwarancji prawnych swoim obywatelom.

2. Charakter prawny i zasady odpowiedzialności w sprawie odszkodowania za niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie

Tryb dochodzenia roszczeń materialnych za niesłuszne tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie ma charakter karnoprosesowy i jest szczególnie w stosunku do cywilnoprawnej drogi realizacji odpowiedzialności Skarbu Państwa⁵¹¹. Rozdział 58 (art. 552–559) k.p.k. stanowi *lex specialis* z art. 421 Kodeksu cywilnego. Tym samym droga postępowania cywilnego dla omawianych roszczeń została wyłączona. Potwierdzeniem tezy o odrębności i specyfice omawianej instytucji karnoprosesowej jest postanowienie Sądu Najwyższego z 29 kwietnia 1991 roku, stwierdzające, że jakiegokolwiek odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub aresztowanie, dochodzone w trybie art. 487–491 d.k.p.k. (obecnie art. 552–556 k.p.k.), ma charakter kompensacyjny, jest ono instytucją prawa karnego i w związku z tym zasady zasądzenia tego odszkodowania, określone w przepisach karnoprosesowych, zachowują szereg odrębności w stosunku do zasad obowiązujących w razie jego dochodzenia na podstawie przepisów prawa cywilnego⁵¹². SN zauważył, że nie byłoby również zasadne przekazywanie przez sądy powołane do orzekania w sprawach karnych na drogę procesu cywilnego spraw o odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie, o których mowa w rozdziale 58 kodeksu, z powołaniem się na cywilnoprawny charakter roszczenia⁵¹³.

⁵¹¹ S. Pikulski, K. Szczechowicz, *Zatrzymanie i tymczasowe aresztowanie w świetle praw i wolności obywatelskich*, Olsztyn 2004, s. 105.

⁵¹² V KRN 475/90, OSNKW 1991, nr 10–12, poz. 52.

⁵¹³ Postanowienie SN z 28 czerwca 2001, WZ 26/01, OSNKW 2001, nr 9–10, poz. 84.

Przepisy wskazanego rozdziału będą także odpowiednio stosowane w przypadku roszczeń odszkodowawczych wynikających z Ustawy z 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego⁵¹⁴ (art. 8 ust. 3 ustawy w zw. z art. 4 p.w.k.p.k.).

Analiza art. 552 k.p.k. nie przesądza, na jakich zasadach miałyby opierać się odpowiedzialność odszkodowawcza Skarbu Państwa. Dokonując jednak komparatystycznego ujęcia zasad legislacyjnych zastosowanych przez ustawodawcę w Kodeksie cywilnym (art. 415 i n.), można dojść do wniosku, że wprowadzenie zasady winy stwierdza się wyraźnie. Nie funkcjonuje zatem domniemanie prawne odpowiedzialności odszkodowawczej na zasadzie winy. Przesądającym w tym zakresie stało się stanowisko Sądu Najwyższego: „Odpowiedzialność Skarbu Państwa z tytułu niewątpliwie niesłusznego tymczasowego aresztowania (art. 552 § 4 k.p.k.) opiera się na zasadzie ryzyka”⁵¹⁵. Wyrazem stanowiska doktryny jest opinia M. Cieślaka, który wskazywał, że państwo jest obowiązane zapewnić wymiar sprawiedliwości zgodnie z normami obowiązującego prawa i w tych granicach zgodnie z zasadami sprawiedliwości (co zresztą tkwi *implicite* w samym pojęciu wymiaru sprawiedliwości), nie ma więc żadnej racji ku temu, aby ciężarem pomyłki wymiaru sprawiedliwości – zwłaszcza powodującej oczywistą niesłusznosc – obarczać pokrzywdzonego tą pomyłką, choćby nie można było ustalić osoby, która ją zawiniła⁵¹⁶. Odpowiedzialność państwa na zasadzie ryzyka, uregulowana w k.p.k. różni się w sposób zasadniczy od regulacji tego zagadnienia w k.c. Autonomiczne pozostają: warunki przyznania odszkodowania, podmioty uprawnione, terminy prekluzyjne, tryb oraz rodzaje naprawienia szkody. Dlatego też problematyczne jest odpowiednie stosowanie przepisów k.p.c. w kwestiach nieuregulowanych (art. 558 k.p.k.). Pojęcie odszkodowania definiować należy w ujęciu prawa cywilnego jako *damnum emergens* (poniesione straty) oraz *lucrum cessans* (utracone korzyści). Zadośćuczynienie natomiast powinno zrekomensować krzywdę jako stratę niematerialną.

⁵¹⁴ Dz.U. nr 34, poz. 149.

⁵¹⁵ Uchwała SN z 15 września 1999 roku, I KZP 27/99, OSNKW 1999, nr 11–12, poz. 72.

⁵¹⁶ M. Cieślak, *Podstawy odszkodowania za oczywiście niesłuszne tymczasowe aresztowanie*, Palestra, 1987, nr 9, s. 90 i n.

Dyrektywy wykładni pojęcia „niewątpliwie niesłuszne” tymczasowe aresztowanie zostały ostatecznie zweryfikowane w powołanej wyżej uchwale Sądu Najwyższego z 15 września 1999 roku. „Niewątpliwie niesłusznym, w rozumieniu art. 552 § 4 k.p.k., jest takie tymczasowe aresztowanie, które było stosowane z obrażą przepisów rozdziału 28 k.p.k., oraz tymczasowe aresztowanie oskarżonego (podejrzanego), powodujące dolegliwość, której nie powinien doznać, w świetle całokształtu okoliczności ustalonych w sprawie, a także, w szczególności, prawomocnego jej rozstrzygnięcia”⁵¹⁷. „Niewątpliwa niesłuszność” oznacza niebudzącą wątpliwości. Odszkodowanie i zadośćuczynienie służy bowiem tylko wtedy, gdy w świetle realiów sprawy nie ma wątpliwości, że aresztowanie lub zatrzymanie nie powinno nastąpić lub nie powinno trwać tak długo, jak w rzeczywistości trwało⁵¹⁸.

Postępowanie dowodowe w procesie odszkodowawczym powinno uwzględnić całokształt okoliczności sprawy, nie tylko moment zastosowania środka zapobiegawczego. Bardziej automatyczny mechanizm postępowania będzie miał miejsce w przypadku wyroku uniewinniającego. Wyrok taki może stanowić swoisty rodzaj prejudykatu dla omawianego postępowania przeciwko Skarbowi Państwa.

SN stwierdził, że w postępowaniu o odszkodowanie i zadośćuczynienie za niesłuszne tymczasowe aresztowanie przy dokonaniu ustaleń, czy istnieją przesłanki do uznania aresztowania za niewątpliwie niesłuszne, nie wolno różnicować wyroków uniewinniających, będących podstawą dochodzenia roszczenia. Ze względu na zasadę domniemania niewinności, prawomocność orzeczenia i odpowiedzialność Skarbu Państwa na zasadzie ryzyka nie ma znaczenia, czy wyrok ten zapadł z uwagi na wykazanie braku sprawstwa lub winy, czy też na skutek nie dających się usunąć wątpliwości lub braku dostatecznych dowodów do przypisania oskarżonemu odpowiedzialności⁵¹⁹. Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu w sprawach Weixelbraun przeciwko

⁵¹⁷ I KZP 27/99, OSNKW 1999, nr 11–12, poz. 72.

⁵¹⁸ T. Grzegorzczak, *Kodeks Postępowania karnego i ustawa o świadku koronnym, Komentarz*, wyd. 5, Warszawa 2008, s. 1170.

⁵¹⁹ Wyrok SN z 13 czerwca 2002 r., V KKN 125/00, OSNKW 2002, nr 9–10, poz. 80.

Austrii⁵²⁰, Sekanina przeciwko Austrii⁵²¹ oraz Asan Rushiti przeciwko Austrii⁵²² konsekwentnie stoi na stanowisku, iż o ile celem wznowienia postępowania jest umożliwienie właściwemu sądowi ponownego rozważenia stawianych zarzutów, o tyle w przypadku procedury kompensacyjnej właściwy sąd ma decydować jedynie o prawach cywilnych jednostki⁵²³.

Trudno sklasyfikować okoliczności, mogące hipotetycznie wypełnić znamiona definicji legalnej „niewątpliwie niesłusznego” tymczasowego aresztowania. Nie mniej jednak analiza bogatego orzecznictwa pozwala na podanie choć kilku przykładów: tymczasowe aresztowanie oparte na wymuszonym przyznaniu się do winy⁵²⁴; linia obrony podejrzanego w kierunku obrony koniecznej, przy braku dowodów przeciwnych, w warunkach gdy odrzucenie obrony koniecznej wynika wyłącznie z subiektywnej oceny prowadzącego postępowanie⁵²⁵; zastosowanie najsurowszego środka zapobiegawczego z naruszeniem przepisów rozdziału 28 k.p.k.⁵²⁶; tymczasowe aresztowanie jako następstwo popełnionych przez organ prowadzący postępowanie uchybień procesowych, świadczących o jego jednostronności i tendencyjności postępowania, niezależnie od tego, czy uchybienia te były znane sądowi w momencie stosowania środka zapobiegawczego oraz czy doszło do odpadnięcia przesłanek w toku wykonywania tymczasowego aresztowania⁵²⁷.

⁵²⁰ Case of Weixelbraun v. Austria, judgment, Strasburg 20 December 2001, appl. 33730/96.

⁵²¹ Case of Sekanina v. Austria, judgment, Strasburg 25 August 1993, appl. 13126/87.

⁵²² Case of Asan Rushiti v. Austria, judgment, Strasburg 21 March 2000, appl. 28389/95.

⁵²³ B. Gronowska, *Wyrok ETPCz z dnia 20 grudnia 2001 w sprawie Weixelbraun przeciwko Austrii (dot. Zakresu domniemania niewinności w kontekście postępowania o odszkodowanie za niesłuszne tymczasowe aresztowanie)*, Prokuratura i Prawo, 2002, nr 4, s. 147.

⁵²⁴ Postanowienie SN z 5 marca 1981r., II KZ 31/81, OSNKW 1981, nr 4–5, poz. 27.

⁵²⁵ Postanowienie SN z 19 lipca 1989 r., IV KZ 71/89, OSP 1990, nr 10, poz. 345.

⁵²⁶ Postanowienie SN z 15 września 1999 r., I KZP 27/99, OSNKW 1999, nr 11–12, poz. 72.

⁵²⁷ Postanowienie SN z 4 listopada 2004 r., V KK 133/04. Lex, nr 141325.

Przepis art. 553 (§ 1 i § 2) k.p.k. zastrzega jednak negatywne przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa. Złożenie fałszywego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa lub fałszywych wyjaśnień (zarówno jako *dolus directus*, jak i *dolus eventualis* wprowadzenia w błąd sądu lub organu ścigania) powodujące negatywne dla strony orzeczenie w przedmiocie zastosowania środka zapobiegawczego stanowi takowe wyłączenie. Fałszywe wyjaśnienia oskarżonego (podejrzanego) w rozumieniu art. 553 k.p.k. muszą być definiowane zgodnie z możliwościami poprowadzenia linii obrony. Wiadomy jest brak odpowiedzialności karnej za składanie przez oskarżonego (podejrzanego) fałszywych wyjaśnień (inaczej niż w przypadku zeznań świadka). Dlatego też nie można wywieść negatywnych skutków prawnych z praw oskarżonego czy raczej braku penalizacji określonych jego zachowań, mogących wypełniać przesłanki prawa do obrony w ujęciu materialnym. Przesłanki stosowania art. 553 § 1 k.p.k. należy odnieść do wypadków fałszywego samooskarżenia lub poplecznictwa, a nie do takich wyjaśnień nieprawdziwych oskarżonego, które stanowią realizację prawa do obrony⁵²⁸. Omawiane wyłączenia odpowiedzialności nie dotyczą jednak oświadczeń składanych w warunkach naruszenia reguł postępowania dowodowego, wskazanych w art. 171 § 3, 4 i 6 k.p.k. (po zmianie art. 171 k.p.k. przez nowelę ze stycznia 2003 roku – § 4, 5 i 7), to jest: zadawania pytań sugerujących osobie przesłuchiwanej; wpływania na wypowiedzi osoby przesłuchiwanej za pomocą przymusu lub groźby bezprawnej; stosowanie hipnozy lub środków chemicznych lub technicznych wpływających na procesy psychiczne osoby przesłuchiwanej albo mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji jej organizmu w związku z przesłuchaniem; składanie wyjaśnień lub oświadczeń w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi. Podobne wyłączenia odpowiedzialności nie dotyczy sytuacji, gdzie szkoda lub krzywda powstały na skutek przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązku przez funkcjonariusza publicznego (np. brak lub błędne pouczenie).

Negatywną przesłanką wystąpienia z roszczeniem o odszkodowanie lub zadośćuczynienie będzie również wcześniejsze „zaliczenie, według reguł wynikających z art. 417 k.p.k. i art. 63 k.k., okresu

⁵²⁸ Wyrok SN z 7 listopada 2005 r., III KK 177/05, OSNKW 2006, nr 4, poz. 34.

tymczasowego aresztowania na poczet kar orzeczonych wobec skazanego w tej samej lub innej sprawie (...)”⁵²⁹. Rekompensata materialna za pozbawienie wolności w ramach zatrzymania lub tymczasowego aresztowania w toku postępowania karnego może być przyznana oskarżonemu (podejrzanemu) przy spełnieniu niewątpliwej niesłuszności jedynie w sytuacji, gdy postępowanie to zakończyło się wyrokiem uniewinniającym, umarzającym postępowanie, warunkowo umarzającym lub wyrokiem skazującym i odstępującym od wymierzenia kary, jako że w każdej z wymienionych sytuacji nie jest możliwe zaliczenia okresu pozbawienia wolności na poczet wymierzonej kary⁵³⁰.

Kodeks postępowania karnego z 6 czerwca 1997 roku wprowadza nowatorskie, w zestawieniu z poprzednim stanem prawnym, uregulowania kwestii roszczeń regresowych Skarbu Państwa wobec osoby, która swoim bezprawnym działaniem spowodowała niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie. Przepis art. 557 k.p.k. jest więc swoistym odpowiednikiem art. 441 § 3 k.c., który stwierdza, że ten, kto naprawił szkodę, za którą jest odpowiedzialny mimo braku winy, ma zwrotne roszczenie do sprawcy, jeżeli szkoda powstała z winy sprawcy. Na mocy przepisów ustawy o Prokuraturii Generalnej Skarbu Państwa z 2005 roku⁵³¹, w procesie regresowym z 557 k.p.k. zastępstwo procesowe wykonuje Prokuratoria. Powyższe uprawnienie Prokuraturii nie wyklucza jednak roli prokuratora jako pełnomocnika Skarbu Państwa. Jedynie też na prokuratora ustawa nakłada obowiązek wydania niezaskarżalnego postanowienia w przedmiocie stwierdzenia braku podstaw do wytoczenia powództwa regresowego oraz zawiadomienia o tym organu powołanego do reprezentowania Skarbu Państwa. W tym przypadku właściwym będzie tryb postępowania cywilnego. Skarb Państwa jest zobligowany do wykazania: faktu naprawienia szkody (krzywdy) w postaci odszkodowania lub zadośćuczynienia, bezprawnego działania pozywanej osoby (zazwyczaj są nimi organy procesowe: sąd, Policja, prokurator) oraz związku przyczynowego między bezprawnym działaniem a odszkodowaniem za niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie.

⁵²⁹ Postanowienie 7 sędziów SN z 20 września 2007 r., I KZP 28/07, OSNKW 2007, nr 10, poz. 70; postanowienie SN z 7 października 2009 r., III KK 110/09, Biuletyn Prawa Karnego, nr 9/09.

⁵³⁰ Wyrok SA w Białymstoku z 13 marca 2003 r., II Aka 40/03, OSA 2003, nr 8, poz. 90.

⁵³¹ Dz.U. nr 169, poz. 1417 z późn. zm.

3. Podmioty uprawnione do dochodzenia roszczeń odszkodowawczych

Podmiotem uprawnionym do dochodzenia roszczeń odszkodowawczych przeciwko Skarbowi Państwa z rozdziału 58 k.p.k. jest niewątpliwie niesłusznie tymczasowo aresztowany. Rozważa się kwestię, czy po pierwsze – określenie tej osoby jako oskarżonego w art. 552 k.p.k. jest właściwe, po drugie – czy ma znaczenie dla zasad procesowych i przebiegu postępowania.

Jeżeli przyjąć, że postępowanie odszkodowawcze jest prostą kontynuacją procesu karnego, należałoby uznać, że w postępowaniu tym występują te same strony – a więc oskarżony i oskarżyciel publiczny. Gdyby natomiast założyć, iż mamy do czynienia z zupełnie niezależnym postępowaniem, otwarta byłaby możliwość uznania, że w postępowaniu odszkodowawczym występują strony *sui generis*, odrębne od wszystkich innych, mające samodzielne stanowiska⁵³². Mimo umieszczenia omawianego postępowania odszkodowawczego w rozdziale 58 k.p.k., poświęconym postępowaniom po uprawomocnieniu się orzeczenia, należy uznać jego pełną autonomię i brak jakichkolwiek podstaw do traktowania niewątpliwie niesłusznie tymczasowo aresztowanego jako oskarżonego. Na podstawie art. 71 § k.p.k. za oskarżonego uważa się osobę, przeciwko której wniesiono akt oskarżenia do sądu, a także osobę, co do której prokurator złożył wniosek o warunkowe umorzenie postępowania. Postępowanie z art. 552 k.p.k. nie jest inicjowanie ani przez złożony przez oskarżyciela publicznego akt oskarżenia ani wniosek o warunkowe umorzenie postępowania. Stroną aktywną jest osoba bądź prawomocnie uniewinniona, bądź wobec której umorzono postępowanie. Z drugiej jednak strony wnioskodawca – niewątpliwie niesłusznie tymczasowo aresztowany – nie jest pokrzywdzonym według ustawowej definicji z art. 49 k.p.k.. Mimo dyrektywny odpowiedniego stosowania przepisów k.p.c. (art. 558 k.p.k.), z całą pewnością nie jest również powodem, a pismo inicjujące postępowanie odszkodowawcze nie jest pozwem w rozumieniu art. 187 k.p.c. Najbardziej zasadną byłaby więc nazwa wnioskodawcy, choć i tu można podnieść zarzut, iż jest to określenie podmiotu inicjującego postępowanie cywilne, nieprocesowe. Powyższe rozważania dowodzą jednak tezy o pełnej niezależności

⁵³² T. Woźny, *Charakter prawny postępowania o odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie*, Państwo i Prawo, 2004, nr 8, s. 63.

omawianego postępowania, jak i podmiotu uprawnionego. Nie bez znaczenia pozostają też dla dalszych konsekwencji procesowych.

Udział wnioskodawcy w rozprawie nie jest obowiązkowy; wnioskodawcy nie można traktować jak oskarżonego, gdyż przedmiotem postępowania nie jest kwestia jego odpowiedzialności⁵³³. W sprawie o zadośćuczynienie i odszkodowanie za niesłuszne skazanie, aresztowanie bądź zatrzymanie stosuje się przepisy procedury cywilnej (art. 558 k.p.k.), dotyczy to także niestawiennictwa wnioskodawcy, którego adres nie jest znany, a nie wnosił on o rozpoznanie sprawy pod jego nieobecność (nie złożył wniosku z art. 209 k.p.c.). W takiej sytuacji należy zawiesić postępowanie zgodnie z art. 177 § 1 pkt. 6 k.p.c.⁵³⁴

Reprezentantem wnioskodawcy może być pełnomocnik. Jednak swą moc zachowuje również upoważnienie do obrony w sprawie głównej udzielone obrońcy jako tożsame z upoważnieniem do działania w charakterze pełnomocnika w postępowaniu odszkodowawczym. Rodzaj pełnomocnictwa jest o tyle szczególny, że art. 556 § 3 k.p.k. zastrzega odpowiednie stosowanie przepisów 78–81 k.p.k. (przepisów dotyczących obrońcy i obrony obligatoryjnej). Bez wątplenia takie odesłanie zapewnia więcej gwarancji procesowych i profesjonalnej pomocy prawnej dla wnioskodawcy, co przejawia się np. w zastosowaniu art. 78 w związku z art. 556 k.p.k., czyli prawie żądania przez wnioskodawcę pełnomocnika z urzędu. Z drugiej jednak strony, wnioskodawca nie może korzystać z pomocy więcej niż jednego pełnomocnika, gdyż art. 77 k.p.k. (przewidujący maksymalnie trzech obrońców dla oskarżonego) nie został wskazany w odesłaniach z art. 556 k.p.k. Obowiązkowy udział pełnomocnika, a tym samym obligatoryjne pełnomocnictwo, zachodzi w warunkach określonych w art. 79 k.p.k.

Sygnalizacyjnie warto zwrócić uwagę, że Skarb Państwa w postępowaniu odszkodowawczym (inaczej niż w postępowaniu regresowym) nie ma swojego pełnomocnika. Przepisy dotyczące Prokuratury Generalnej Skarbu Państwa nie mają bowiem zastosowania. Występujący w sprawie prokurator nie jest reprezentantem Skarbu Państwa, lecz raczej rzecznikiem interesu publicznego.

⁵³³ T. Grzegorzczak, *op. cit.*, s. 1175.

⁵³⁴ Postanowienie SA w Krakowie z 26 czerwca 2001 r., II AKz 112/01, OSA 2002, nr 7, poz. 59.

Natomiast w przypadku śmierci niewątpliwie niesłusznie tymczasowo aresztowanego podmiotami uprawnionymi do dochodzenia roszczeń odszkodowawczych stają się osoby, które wskutek wykonania środka zapobiegawczego utraciły należne utrzymanie, przysługujące z mocy ustawy albo faktycznie stale dostarczane z uwzględnieniem zasad słuszności (art. 556 § 1 k.p.k.). Dla osób niewskazanych w ustawie dostępna jest droga postępowania cywilnego.

Postępowanie, w toku którego oskarżony–wnioskodawca zmarł, powinno być zatem umorzone (art. 17 § 1 pkt. 5 k.p.k.). Nie stosuje się w tym przypadku przepisów k.p.c. o zawieszeniu postępowania na czas do wstąpienia następców prawnych zmarłego (art. 174 § 1 pkt. 1 i art. 180 § 1 pkt. 1 k.p.c. w związku z art. 558 k.p.k.), gdyż osoby określone w art. 556 § 1 k.p.k. nie wstępują w jego prawa, lecz mają własne odrębne roszczenia określone w tym przepisie⁵³⁵.

Problematyczną kwestię stanowi rozróżnienie konsekwencji prawnych dochodzenia roszczeń odszkodowawczych od roszczeń z tytułu zadośćuczynienia po śmierci wnioskodawcy. Zasada dziedziczenia roszczeń z tytułu zadośćuczynienia została wyrażona przez ustawodawcę w art. 445 § 3 k.c. Warunkiem przejścia na spadkobierców praw *stricte* osobistych jest uznanie powództwa na piśmie albo wytoczenie powództwa za życia poszkodowanego. Co prawda, podmioty uprawnione z art. 556 § 1 k.p.k. nie są tożsame z uprawnionymi spadkobiercami, nie mniej jednak problem wymaga analizy.

Mimo zmiany stanu prawnego, w razie śmierci niewątpliwie niesłusznie tymczasowo aresztowanego następuje ograniczenie odpowiedzialności Skarbu Państwa jedynie do odszkodowania, i to pod warunkami, i w zakresie wymienionym w § 1 art. 556 k.p.k. Natomiast wraz ze śmiercią wnioskodawcy wygasają roszczenia o zadośćuczynienie, chyba że powództwo zostało uznane na piśmie albo wniosek został złożony za życia wnioskodawcy⁵³⁶. Dodać należy, że w obecnym stanie prawnym dzieci, małżonek i rodzice nie posiadają już szczególnych uprawnień, a jedynie znajdują się w grupie osób uprawnionych do alimentacji.

⁵³⁵ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, wyd. 6, Warszawa 2006, s. 959.

⁵³⁶ Wyrok SA w Warszawie z 21stycznia 2004 r., II Aka 573/03 OSA 2005, nr 2, poz. 14.

4. Terminy prekluzyjne

W art. 555 k.p.k. określone zostały terminy dochodzenia roszczeń z tytułu niewątpliwie niesłusznego tymczasowego aresztowania lub zatrzymania. Terminy te są cywilnoprawnymi terminami przedawnienia, do których należy stosować przepisy art. 117 i nast. k.c.⁵³⁷ Roszczenia odszkodowawcze i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę przedawniają się po upływie roku od daty uprawomocnienia się orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie. W przypadku, gdy stroną jest osoba uprawniona do alimentacji (z art. 556 k.p.k.), termin roczny alternatywnie może być liczony od dnia śmierci wnioskodawcy. Cywilnoprawny charakter terminu prekluzyjnego oznacza, że po jego upływie strona, przeciwko której przysługuje roszczenie, może uchylić się od jego zaspokojenia. Dodatkowo jest to termin nieprzywracalny.

Sąd Najwyższy wskazał, że zgłoszone żądanie po upływie terminu przedawnienia prowadzi do oddalenia tego żądania tylko w razie podniesienia przez prokuratora zarzutu przedawnienia, i to pod warunkiem, że niedotrzymania terminu z art. 555 k.p.k. nie usprawiedliwiają żadne wyjątkowe okoliczności⁵³⁸. Ewentualne naruszenie zasad współżycia społecznego sąd *meriti* powinien ocenić w kontekście art. 5 k.c.

Dyskusyjne jest również zagadnienie uwzględnienia zarzutu przedawnienia z urzędu. Z jednej strony sąd karny powinien dbać o wyjaśnienie wszystkich istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy okoliczności. Realizując zasadę prawdy materialnej, może z urzędu przeprowadzać dowody, co stoi w wyraźnej opozycji do roli sądu cywilnego, wyrażającej się w zupełnej dyspozycyjności stron. Prawidłowa byłaby jednak wykładnia art. 117 k.c.

W razie niepodniesienia przez dłużnika zarzutu przedawnienia sąd nie może przedawnienia uwzględnić z urzędu⁵³⁹. Jeżeli prokurator podniesie zarzut przedawnienia, a sąd ustali, iż niedotrzymania przez wnioskodawcę terminów nie usprawiedliwiają żadne wyjątkowe okoliczności, żądanie odszkodowania podlega oddaleniu.

⁵³⁷ J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, t. II, Kraków 2003, s. 399, por. także aprobującą uchwałę SN z 19 lutego 1997 r., I KZP 38/96, OSNKW 1997, nr 3–4, poz. 18.

⁵³⁸ Wyrok SN z 17 marca 2000 r., WA 7/00, OSNKW 2000, nr 7–8, poz. 73.

⁵³⁹ S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga Pierwsza: Część Ogólna*, Warszawa 2003, s. 420.

SN stwierdził również, że: „Podniesienie zarzutu przedawnienia jest korzystaniem przez prokuratora z przysługującego mu prawa. Twierdzenie wnioskodawcy, iż skorzystanie z tego prawa jest sprzeczne z zasadami współzycia społecznego, wymaga wskazania, jakie konkretne zasady współzycia społecznego zostały naruszone oraz udowodnienie faktów uzasadniających ten zarzut. Nie wystarczy zatem ogólne i lakoniczne powołanie się na naruszenie powyższej normy i odesłanie do ogólnych zasad słuszności. Nie wystarcza również samo powołanie się na niewątpliwą niesłuszność aresztu, poczucie sprawiedliwości czy słuszności, gdyż wyłączałoby możliwość podniesienia przez prokuratora zarzutu przedawnienia, a co za tym idzie, zawsze nakazywałoby sądom uwzględniać przedawnione roszczenia o odszkodowanie za niesłuszne tymczasowe aresztowanie”⁵⁴⁰.

W przypadku podniesienia zarzutu przedawnienia przez prokuratora, ciężar dowodu, niezgodności tego zarzutu z konkretnymi zasadami współzycia społecznego (ocenianego w kontekście art. 5 k.c.), spoczywa na oponującym wnioskodawcy⁵⁴¹.

Istotną, w kontekście prawo do obrony w ujęciu materialnym, pozostaje także kwestia obliczenia terminu przedawnienia w przypadku wniesienia nadzwyczajnych środków zaskarżenia oraz w przypadku braku informacji na temat orzeczenia uprawniającego do dochodzenia roszczeń odszkodowawczych. Jeżeli wniesiona na niekorzyść oskarżonego kasacja od prawomocnego wyroku uniewinniającego została oddalona, to termin wskazany w art. 555 k.p.k. biegnie nie od daty wyroku SN o oddaleniu kasacji, ale od daty uprawomocnienia się wyroku będącego podstawą roszczeń odszkodowawczych⁵⁴².

Kwestia powzięcia wiadomości o orzeczeniu, mogącym stanowić podstawę omawianych roszczeń (np. wyrok uniewinniający zapadły w drodze kasacji), jest o tyle niejednoznaczna w orzecznictwie, iż tylko w trzech przypadkach ustawowych doręczenie zapadłych orzeczeń następuje z urzędu. Jest to wyrok zapadły na posiedzeniu (art. 100 § 3 k.p.k.), wyrok nakazowy (art. 505 k.p.k.) oraz wyrok dla oskarżonego

⁵⁴⁰ Postanowienie SN z 8 listopada 2007 r., IV KK 406/ 07, OSNPiPr 2008, nr 11, poz. 29.

⁵⁴¹ Postanowienie SA w Krakowie z 4 marca 2003 r., II Aka 33/03, OSNPiPr 2003, nr 10, poz. 29.

⁵⁴² Postanowienie SN z 12 stycznia 1990 r., WZ 67/ 89, OSPiKA 1990, nr 11–12, poz. 383

pozbawionego wolności, nieobecnego przy ogłoszeniu na rozprawie (art. 419 § 2 k.p.k.).

Jeżeli zatem wyrok dający podstawę do zgłoszenia roszczeń nie dotarł do wiadomości wnioskodawcy, nie tamuje biegu terminu zgłoszenia roszczeń odszkodowawczych⁵⁴³. Inną tezę wydał SN w postanowieniu z 1993 roku, twierdząc, że termin przedawnienia nie biegnie „gdy wnioskodawca nie brał udziału w postępowaniu i nie miał możliwości powzięcia wiadomości o treści orzeczenia dającego podstawę do odszkodowania w dniu jego prawomocności”⁵⁴⁴. Wyrok Sądu Najwyższego z 2002 roku stanowi, że: „brak obowiązku pouczenia strony o terminie i sposobie zgłoszenia żądania odszkodowania przysługującego na podstawie art. 552 § 1–4 k.p.k. nie może stanowić przyczyny oddalenia jej wniosku wyłącznie w konsekwencji stosowania reguły *ignorantia iuris nocet*, jeżeli organ procesowy albo sędzia lub prokurator w piśmie skierowanym do strony pouczył ją błędnie lub udzielił informacji, która mogła spowodować błędne przekonanie co do terminu wykonania czynności; sąd ma wówczas obowiązek rozważenia znaczenia tej okoliczności – oraz ustalenia, czy nie usprawiedliwia ona uchybienia i nie nakazuje nieuwzględnienia zarzutu przedawnienia, jako uczynionego sprzecznie z zasadą wyrażoną w art. 5 k.c.”⁵⁴⁵. Zdecydowanie ostatni pogląd SN jest bliższy standardom konwencyjnym i konstytucyjnym gwarantującym prawo do odszkodowania oraz prawo do informacji i pouczenia o sposobie składania takowych roszczeń.

Pozostaje jeszcze kwestia terminu złożenia formalnego wniosku. Zgodnie z wyrokiem SN z 2008 roku „dopuszczalne jest złożenie wniosku o odszkodowanie oraz zadośćuczynienie za niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie przed uprawomocnieniem się orzeczenia kończącego postępowanie karne w sprawie, w której orzeczono ten środek zapobiegawczy, o ile nie jest on już stosowany i roszczenie nie opiera się na twierdzeniu o braku dużego prawdopodobieństwa, że oskarżony popełnił przestępstwo”⁵⁴⁶. Jeszcze dalej idące jest stanowisko

⁵⁴³ Postanowienie SN z 28 lipca 1995 r., WZ 140/ 95, Palestra, 1996, nr 3–4, s. 257.

⁵⁴⁴ Postanowienie SN z 15 stycznia 1993 r., WZ 211/92, Inf. Praw., 1992, nr 10–12, poz. 11.

⁵⁴⁵ Wyrok SN z 11 lipca 2002 r., IV KK 172/ 02, OSNKW 2003, nr 1–2, poz. 19

⁵⁴⁶ Wyrok SN z 3 marca 2008 r., II KK 293/07, OSNKW 2008, nr 6, poz. 48

ETPCz w sprawie Bruczyński przeciwko Polsce⁵⁴⁷, gdzie wniesienie skargi kasacyjnej do SN spowodowało w ocenie Trybunału wyłączenie skutecznej drogi roszczeń odszkodowawczych za niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie (wnioskodawca musi złożyć wniosek dopiero po uprawomocnieniu się orzeczenia).

5. Kwestie proceduralne związane z dochodzeniem odszkodowania

Sądem właściwym rzeczowo do rozpoznawania spraw z zakresu odszkodowania za niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie jest sąd okręgowy. Miejscowo właściwy jest sąd okręgowy, w którego okręgu nastąpiło zwolnienie tymczasowo aresztowanego. Nie jest to jednak sąd miejsca aresztu śledczego (zakładu karnego), z którego zwolniono przyszłego wnioskodawcę, lecz sąd, w którego okręgu zapadła decyzja procesowa⁵⁴⁸. W 2006 roku pojawiły się jednak niezgodności w orzecznictwie sądów apelacyjnych, za sprawą postanowienia Sądu Apelacyjnego w Lublinie, w którym stwierdzono, że sądem właściwym w sprawie odszkodowania lub zadośćuczynienia za niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie jest sąd, w którego okręgu nastąpiło faktyczne zwolnienie aresztowanego⁵⁴⁹. W przypadku gdy decyzja o uchylenie tymczasowego aresztowania wydana została przez Sąd Najwyższy, właściwy do rozpoznania wniosku o odszkodowanie za oczywiście niesłuszne tymczasowe aresztowanie jest ten sąd wojewódzki (obecnie okręgowy), w którego okręgu nastąpiło faktyczne zwolnienie z tymczasowego aresztowania⁵⁵⁰.

Sąd okręgowy orzeka na rozprawie w składzie trzech sędziów zawodowych. Przewód rozpoczyna odczytanie żądań wnioskodawcy. Dowody na okoliczności przesłanek materialnoprawnych odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa przeprowadzane są na wniosek i z urzędu.

⁵⁴⁷ Bruczyński przeciwko Polsce, z 4 listopada 2008 r., skarga nr 19206/03, Przegląd Orzecznictwa Europejskiego Dotyczącego Spraw Karnych, 2008, nr 3–4, s. 9.

⁵⁴⁸ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 12 marca 2005 r., II AKO 67/05, OSA 2005, nr 10, poz. 73.

⁵⁴⁹ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 12 kwietnia 2006 r., II AKO 123/06, OSA 2007, nr 1, poz. 1.

⁵⁵⁰ Uchwała 7 sędziów SN z 24 października 1985 r., VI KZP 33/85, OSNKW 1986, nr 3–4, poz. 16.

Wniosek inicjujący postępowanie zdaniem części doktryny powinien odpowiadać warunkom pozwu z art. 187 k.p.c.⁵⁵¹ Przeciwnicy opowiadają się jedynie za spełnieniem warunków pisma procesowego z art. 119 k.p.k.⁵⁵² Wydaje się jednak, że karnoprosesowa regulacja i wymogi pisma procesowego byłyby wystarczającym warunkiem do zainicjowania postępowania odszkodowawczego. Podobnie nie wyjaśniony został obowiązek wnioskodawcy do wskazania tzw. „wartości przedmiotu sporu”, czyli wysokości odszkodowania lub zadośćuczynienia. Postępowanie odszkodowawcze wymaga bowiem specyficznych dla siebie reguł postępowania, nawet jeżeli toczy się przed sądem karnym. Otwartą pozostaje tym samym kwestia, czy sąd może zasądzić odszkodowanie ponad żądanie wnioskodawcy. Bez względu na różne poglądy doktryny, taka możliwość jest dopuszczana. Byłyby to bowiem – albo wyjątek od zasady zakazu orzekania ponad żądanie (art. 321 § 2 k.p.c.), albo działanie sądu karnego z urzędu (w związku z zasadą ograniczonej kontrydiktoryjności i prawdy materialnej).

Postępowanie o odszkodowanie jest wolne od kosztów (art. 554 § 2 k.p.k.). Art. 616 k.p.k. koszty procesu definiuje jako koszty sądowe oraz uzasadnione wydatki stron, w tym z tytułu ustanowienia w sprawie jednego obrońcy lub pełnomocnika. Procedura dotycząca odszkodowania za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie (rozdział 58 Kodeksu postępowania karnego) nie przewiduje wnoszenia opłaty kancelaryjnej od wniosku o uzasadnienie wyroku⁵⁵³. SN w 2002 roku wskazał, że „dochodzącemu odszkodowania lub zadośćuczynienia nie przysługuje zwrot wydatków poniesionych w związku z ustanowieniem pełnomocnika, nawet jeżeli roszczenie uwzględniono”⁵⁵⁴. Aprobując trzeba jednak ocenić zmianę linii orzeczniczej SN w tym zakresie, w wyroku z 2006 roku znaleźć można bowiem stwierdzenie, że „naruszona jest zasada sprawiedliwości społecznej w sytuacji, gdy osoba uniewinniona, dochodząca odszkodowania (...) obarczona byłaby

⁵⁵¹ T. Grzegorzczak, *op. cit.*, str. 1183; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks Postępowania Karnego. Komentarz*, Warszawa 2004, t. III, s. 307.

⁵⁵² S. Waltoś, *Proces Karny. Zarys systemu*, Warszawa 2001, s. 560.

⁵⁵³ Postanowienie SN z 27 sierpnia 2003 r., V KZ 29/03, OSNKW 2003, nr 9–10, poz. 87.

⁵⁵⁴ Postanowienie SN z 11 czerwca 2002 r., WZ 13/02, OSNKW 2002, nr 11–12, poz. 103.

kosztami (...) zastępstwa procesowego w tym postępowaniu”⁵⁵⁵.

Nie ma przeciwwskazań do weryfikacji wyroku I instancji, w drodze apelacji, a także nadzwyczajnych środków zaskarżenia. Stanowisko zajęte przez sąd orzekający powinno być w sposób wyczerpujący uzasadnione, a tym samym umożliwić kontrolę instancyjną. Dodatkowo Sąd Najwyższy dopuszcza w postępowaniu kasacyjnym możliwość skutecznego podważenia rozmiaru sumy przyznanej z tytułu odszkodowania i zadośćuczynienia, ale jedynie wówczas, gdy uwzględniono niewłaściwie lub nie uwzględniono właściwie elementów mających istotne znaczenie dla określenia wysokości odszkodowania i zadośćuczynienia⁵⁵⁶.

Mimo braku szczególnej regulacji, zasadne byłoby również zastosowanie procedury *iudex inhabilis* (art. 40 § 1 pkt. 4: świadek czynu), w przypadku wydania orzeczenia będącego podstawą postępowania odszkodowawczego przez tożsamy miejscowo sąd okręgowy.

6. Przesłanki materialnoprawne

Dla uporządkowania wielości zagadnień dotyczących postępowania w przedmiocie odszkodowania za niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie, należy wyodrębnić cztery przesłanki materialnoprawne odpowiedzialności Skarb Państwa: 1) istnienie prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie, w której stosowano tymczasowe aresztowanie; 2) niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie; 3) szkoda materialna lub niematerialna spowodowana tymczasowym aresztowaniem; 4) związek przyczynowy między tymczasowym aresztowaniem a powstałą szkodą⁵⁵⁷. Prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę w razie oczywiście niesłusznego tymczasowego aresztowania (art. 487 § 4 d.k.p.k., a obecnie art. 552 k.p.k.) przysługuje w związku z pozbawieniem wolności przez zastosowanie tego środka zapobiegawczego, nie zaś z powodu samego

⁵⁵⁵ Wyrok SN z 21 grudnia 2006 r., WA 34/06, OSNPiPr. 2007, nr 10, poz. 21.

⁵⁵⁶ Post. SN z 16 lutego 2006, V KK 446/05, Biuletyn Prawa Karnego, 2006, nr 4, poz. 1.2.18.

⁵⁵⁷ Na podstawie d.k.p.k. wyodrębnienia przesłanek dokonali: A. Bulsiewicz, P. Hofmański, *Materialnoprawne warunki odpowiedzialności Skarbu Państwa za szkodę spowodowaną oczywiście niesłusznym tymczasowym aresztowaniem*, Palestra, 1981, nr 10–12, s. 39.

faktu wydania postanowienia o tymczasowym aresztowaniu, chociażby nawet połączonego z poszukiwaniem podejrzanego (oskarżonego) listem gończym⁵⁵⁸.

Szkoda jako cywilnoprawna przesłanka odpowiedzialności Skarbu Państwa nie została zdefiniowana. W związku tym konieczne jest posiłkowanie się art. 361 § 2 k.c., który stwierdza, że naprawienie szkody obejmuje straty, które poszkodowany poniósł (*damnum emergens*) oraz korzyści, które mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzono (*lucrum cessans*). Teoria dyferencyjna (oparta na teorii różnicy) jako metoda ustalania wysokości szkody została powszechnie zaakceptowana w orzecznictwie. Stwierdzono, że szkodę majątkową stanowi różnica między obecnym stanem majątkowym poszkodowanego, po wyrządzeniu szkody, a tym, jaki by hipotetycznie istniał, gdyby nie nastąpiło zdarzenie wywołujące szkodę⁵⁵⁹. Zadaniem wynagrodzenia szkody jest wyrównanie tej różnicy. ETPCz wielokrotnie podkreślał, że wprowadzić w kontekście art. 5 ust. 5 Konwencji status „ofiary” może wchodzić w grę nawet tam, gdzie nie ma żadnej szkody, nie może być jednak żadnej kwestii „odszkodowania” tam, gdzie nie ma żadnej pieniężnej czy niepieniężnej szkody do zrekompensowania⁵⁶⁰. Trybunał, w kontekście krzywdy jako szkody niematerialnej, wywiódł, że sprawiedliwe zadośćuczynienie może zostać przyznane jedynie w odniesieniu do szkody wynikłej z pozbawienia wolności, której skarżący nie doznałby, gdyby miał możliwość korzystania z proceduralnych gwarancji art. 5 Konwencji, i – w zależności od okoliczności – dochodził do konkluzji, że uznanie, iż prawo zostało naruszone, stanowi wystarczająco słuszne zadośćuczynienie za jakąkolwiek poniesioną szkodę niematerialną⁵⁶¹.

Nieodłącznym warunkiem materialnoprawnym każdej odpowiedzialności odszkodowawczej jest związek przyczynowy. Ponieważ

⁵⁵⁸ Uchwała SN z 24 czerwca 1994 r., I KZP 14/94, OSNKW 1994, nr 7–8, poz. 43.

⁵⁵⁹ Wyrok SN z 3 lipca 2007 r., II KK 321/06, Biuletyn Prawa Karnego, 2007, nr 14, poz. 1.2.2.

⁵⁶⁰ Wassink przeciwko Niderlandom, wyrok z 27 września 1990 r., sprawa nr 12535/86, Orzecznictwo Strasburskie, tom I, s. 54, 120, 146.

⁵⁶¹ Migoń przeciwko Polsce, wyrok z 25 czerwca 2002 r., sprawa nr 24244/94, Lex, nr 53649; Włoch przeciwko Polsce, wyrok z 19 września 2000 r., sprawa nr 27785/95, Lex, nr 42800; Kawka przeciwko Polsce, wyrok z 9 stycznia 2001 r., sprawa nr 25874, Lex, nr 44917.

kodeks postępowania karnego nie zawiera żadnych wskazówek odnoszących się do związku przyczynowego, musimy również w tym zakresie sięgnąć do stosowania przepisu kodeksu cywilnego, a więc do art. 361 § 1 k.c. Przepis ten proklamuje teorie przyczynowości adekwatnej. Zobowiązany do odszkodowania ponosi odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, z którego wynika szkoda⁵⁶².

7. Sposoby naprawienia szkody

SN w uzasadnieniu uchwały z 28 października 1993 roku stwierdził, że w kwestiach nieuregulowanych w rozdziale 50 d.k.p.k. (obecnie rozdział 58 k.p.k.) mają wprost zastosowanie przepisy kodeksu cywilnego odnoszące się zwłaszcza do problematyki zasad ustalenia zaistnienia szkody i krzywdy (w tym również kwestii związku przyczynowego), określenia wysokości odszkodowania, zadośćuczynienia, przyczynienia się do powstania szkody, wyłączenia odpowiedzialności Skarbu Państwa za powstałą szkodę, nadużycia prawa w rozumieniu art. 5 k.c., a także zasądzenia odsetek⁵⁶³.

Dopuszczalnymi sposobami naprawienia szkody w postępowaniu odszkodowawczym przeciwko Skarbowi Państwa jest: odszkodowanie, zadośćuczynienie oraz renta. Istotne znaczenie odgrywa również aspekt ciągłości stosunku pracy oraz zaliczenia okresu tymczasowego aresztowania do okresu zatrudnienia.

Przyczyną szkody z art. 552 k.p.k. jest pogorszenie się położenia majątkowego wnioskodawcy, wywołane uniemożliwieniem uzyskania określonych źródeł utrzymania przez okres tymczasowego aresztowania. Powstanie i rozmiar takiej szkody zależne są od tego, czy i jakie poszkodowany miałby możliwości zarobkowe, gdyby pozostawał na wolności, i w jakim zakresie byłby je rzeczywiście wykorzystywał, jakie wydatki poniósłby na utrzymanie własne i rodziny, wychowanie i kształcenie dzieci, na potrzeby kulturalne, rozrywkowe i inne, czy i ile poświęcałby na oszczędności lub zwiększenie trwałych składników majątku, na jakie mógłby być narażony straty⁵⁶⁴. Odszkodowanie powinno być także pomniejszone o koszty utrzymania w areszcie

⁵⁶² A. Bulsiewicz, P. Hofmański, *op. cit.*, s. 49.

⁵⁶³ Uchwała SN z 28 października 1993 r., I KZP 21/93, OSNKW 1993, nr 11–12, poz. 67.

⁵⁶⁴ Wyrok SN z 18 sierpnia 2000 r., II KKN 479/98, niepublikowany.

śledczym (zakładzie karnym), koszty leczenia, np. osoby, która nie korzystała z ubezpieczenia zdrowotnego, albo w przypadku zabiegów nie objętych takim ubezpieczeniem⁵⁶⁵. W przypadku gdy ściśle udowodnienie wysokości żądania jest niemożliwe lub nader utrudnione, sąd może zasądzić odpowiednią sumę według swej oceny, opartej na wszystkich okolicznościach sprawy (art. 558 k.p.k. w związku z art. 322 k.p.c.).

SN wyjaśnił również sporny problem zasądzania świadczeń akcesoryjnych, jakimi są odsetki od sumy pieniężnej stanowiącej samo odszkodowanie za niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie. „Odsetki od sumy pieniężnej stanowiącej odszkodowanie za niesłuszne skazanie są wynagrodzeniem za opóźnienie w zapłacie sumy pieniężnej, która jest już wymagana, i dlatego należy uznać, że za czas do wydania przez sąd prawomocnego orzeczenia odszkodowawczego odsetki nie przysługują”⁵⁶⁶.

Interpretacja art. 553 § 3 k.p.k. wskazuje na dyrektywę odpowiedniego stosowania art. 362 k.c. (*ius moderandi* – prawo do miarkowania odszkodowania) w wypadku przyczynienia się przez oskarżonego do wydania postanowienia o tymczasowym aresztowaniu. Obowiązek naprawienia szkody ulega odpowiedniemu zmniejszeniu stosowanie do okoliczności, a zwłaszcza do stopnia winy obu stron. Według T. Grzegorzcyka przyczynienie się takie może nastąpić zwłaszcza przez zatajenie przez oskarżonego istotnych okoliczności (np. alibi), które znając, organ nie wydałby orzeczenia pozbawiającego wolności lub skazującego⁵⁶⁷. Inne stanowisko prezentuje P. Kruszyński, który twierdzi, że wyżej zacytowane poglądy nie są trafne, ponieważ godzą jaskrawo w zasadę domniemania niewinności⁵⁶⁸. Słusznym wydaje się drugi pogląd, nie można bowiem z prawa do milczenia oraz zasady *nemo se ipsum accusare tenetur* wywodzić negatywnych dla oskarżonego konsekwencji procesowych. W żadnym natomiast przypadku nie może być mowy o miarkowaniu odszkodowania z tego powodu, że oskarżony skorzystał z

⁵⁶⁵ Wyrok SN z 18 maja 2000 r., II KKN 479/98, niepublikowany.

⁵⁶⁶ Postanowienie SN z 28 kwietnia 1991 r., V KRN 475/ 90, OSNKW 1991, nr 10–12, poz. 52.

⁵⁶⁷ T. Grzegorzcyk, *op. cit.*, s. 1174.

⁵⁶⁸ P. Kruszyński, *Z problematyki odszkodowania za niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie*, [w:] J. Czapska (red.), *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Stanisława Waltosia*, Warszawa 2000, s. 284.

prawa do milczenia, które jest jego fundamentalnym, wynikającym z zasady domniemania niewinności, prawem⁵⁶⁹.

Zadośćuczynienie ma pokryć wyrządzoną niewątpliwie niesłusznie tymczasowo aresztowanemu krzywdę (szkodę niematerialną). W wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 2008 roku znaleźć można kryteria ustalania rozmiaru zadośćuczynienia: „Po pierwsze zadośćuczynienie ma charakter kompensacyjny, a tym samym powinno reprezentować ekonomicznie odczuwalną, a nie symboliczną wartość. Po drugie odpowiednia suma pieniężna winna być utrzymana w rozsądnych granicach i dostosowana do aktualnych stosunków majątkowych w społeczeństwie. Zadośćuczynienie nie może być rażąco wygórowane ani też rażąco niskie oraz jego wielkość zależy od oceny całokształtu okoliczności, w tym rozmiaru doznanych cierpień, ich intensywności, nieodwracalnego charakteru”⁵⁷⁰.

Niewątpliwie znaczenie mają długość i sposób wykonywania tymczasowego aresztowania. Naruszenie dóbr osobistych w postaci upublicznienia w środowisku lub mediach informacji na temat tymczasowego aresztowania czy fakt utraty dobrego imienia oraz negatywne przeżycia psychiczne – to kolejne przesłanki, które należy uwzględnić przy ustaleniu wysokości zadośćuczynienia. Przepis art. 445 § 1 k.c. stanowi, że sąd może przyznać poszkodowanemu odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. Suma powinna być przybliżonym ekwiwalentem doznanych cierpień psychicznych i fizycznych. Pojęcie „sumy odpowiedniej” użyte w art. 445 § 1 k.c. w istocie ma charakter niedookreślony, niemniej jednak w judykaturze wskazane są kryteria, którymi należy się kierować przy ustalaniu wysokości zadośćuczynienia⁵⁷¹. Ustalając wysokość zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, należy brać również pod uwagę siłę nabywczą określonej kwoty pieniężnej, a także warunki materialne panujące w społeczeństwie miejscowym⁵⁷².

Sąd Najwyższy stwierdził, że odszkodowanie przewidziane w § 4 art. 552 k.p.k. służy jedynie do zrekompensowania szkody i krzywdy będącej bezpośrednim następstwem niesłuszności zastosowanego środka przymusu. Jeżeli jednak w wyniku sposobu stosowania tego

⁵⁶⁹ *Ibidem*, s. 285.

⁵⁷⁰ Wyrok SA w Lublinie z 12 marca 2008 r., II Aka 36/08, niepublikowany.

⁵⁷¹ Por. wyrok SN z 28 września 2001 r., III CKN 4270/ 00, niepublikowany.

⁵⁷² Wyrok SN z 18 VIII 2002 r., II KKN 3/98, LEX, nr 50900.

środka doszło do dalszych szkód, w szczególności takich, które powodują, że aresztowany lub zatrzymany utracił całkowicie lub częściowo zdolności do pracy zarobkowej albo zwiększyły się jego potrzeby lub zmniejszyły widoki powodzenia na przyszłość, nic nie stoi na przeszkodzie dochodzenia od Skarbu Państwa np. renty albo renty skapitalizowanej (art. 444 § 2 i art. 447 k.c.), ale w drodze procesu cywilnego⁵⁷³.

⁵⁷³ Postanowienie SN z 7 lutego 2007 r., V KK 61/06, OSNKW 2007, nr 3, poz. 28.